

IOAN DĂNILĂ
Universitatea „Vasile Alecsandri”
din Bacău

**SPIRIDON VANGHELI – PROZATOR
DIALECTAL?**

Abstract. The Romanian language still has, due to territorial administrative determinations, regional varieties meant to individualize it from other Romance languages. They are though not enough to establish the necessity to use a literary language by speakers of the same variety when they communicate both orally and in writing. Bessarabian regional peculiarities give particular colour to the Romanian language and they are present, in artistic form, in works of writers beyond the Prut. This paper proposes a minimum inventory of lexemes in Spiridon Vangheli's works for children. They illustrate a regional-archaic component of the Romanian language. However, there are references to the presence/absence of texts signed by this very important contemporary writer in specialized textbooks printed in Romania after 1990.

Keywords: administrative-territorial determinations, artistic form, lexical inventory, regionalism-archaisms, dialectal literature, manuals of Romanian language and literature.

Limba română, în varietățile ei regionale ori arhaice, a devenit din ce în ce mai mult o cercetare de laborator. Asistăm la o tot mai evidentă uniformizare a registrului de comunicare corespunzător românei literare, pe de o parte, și la extinderea și aprofundarea unei psihologii speciale care proiectează în derizoriu și stigmatizează pe cel ce utilizează arhaisme ori regionalisme chiar și în varianta fonetică (cea mai nevinovată), pe de altă parte. Consecințele sunt refugiarea în spațiul domestic (cu toate că aici există un conflict latent între generații: copiii și tinerii sancționează sau măcar resping exprimările tributare zonelor temporale sau spațiului altele decât cele „oficiale”) și conservarea lor în formele artistice legitimize: muzica populară și literatura. Din perspectiva lingviștilor, se înregistrează o nedorită interferență a registrelor geografic și istoric, încât un arhaism poate deveni regionalism într-o anumită zonă a țării, sub presiunea snobismului¹⁾.

Jurnalismul lingvistic, practicat exemplar de Al. Graur, a avut în vedere astfel de situații și, desigur, altele apropiate, aducându-i de aceeași baricadă pe scriitori²⁾. Folcloriștii le cataloghează drept „cuvinte rare” și le descriu cu instrumentarul istoricului limbii române, constatând nu doar importanța lor ca document de existență, ci și valoarea în actul de comunicare artistică³⁾. Dialectologii sau cercetătorii ocazionali ai graiurilor le înregistrează și le așază apoi într-un discurs bine argumentat⁴⁾.

Dincolo de pledoaria indirectă pentru cultivarea limbii, într-o formă îngrijită aflată nu departe de izvoarele ei istorice, nu putem nega riscul de a se pierde din autenticitatea

idiomului național și de a se nivela un parametru esențial în definirea dăinuirii noastre pe acest pământ. Teoreticienii militează, de aceea, pentru „autohtonizarea culturii românești”⁵⁾.

Fonograme ale vorbirii populare apar în diverse registre: memorialistic („Ki sem se takină”, pentru „Qui s’aime se taquine”⁶⁾), colocvial („Aha, pentru Bgerta Gorgon aț gasât o fotografie și mai a naibii gi frumoasî! Apăi cum să nu-și pciardă bgietul Țâprian capul!”⁷⁾) ori artistic („Ochi/În plochi./Scândură în groapă./Gheme strânse./Funie întinsă”; „Oci în plop./Scândură-ngrop./Funie-ntinsă./Gene strânsă”⁸⁾). Dacă în astfel de contexte reproducerea limbii vorbite este în general acceptată, prezența în operele literare a fenomenelor lingvistice regionale sau a xenismelor se consideră că frizează imoralitatea⁹⁾.

Și totuși, în ciuda diferențelor relative dintre varietățile regionale ale limbii române și a statutului de idiom unitar (pentru a se înțelege între ei, vorbitorii din oricare extremitate a teritoriului nu trebuie să apeleze la varianta standard a românei), a existat subcategoria literaturii dialectale¹⁰⁾. Aici Titu Maiorescu l-a așezat pe Victor Vlad-Delamarina, iar George Călinescu pe George Gârda, cu refrenul devenit celebru, din cele patru versuri citate în „Istoria...” sa: „Și dac-un viac ci-i lăuda./Să șcii că și atuncia./Ca și acu, ț-o-i arăta/Că tot Bănatu-i fruncea!” (*Bănatu-i fruncea!*,¹¹⁾ de George Gârda¹²⁾). Cei doi scriitori din sud-vestul României sunt prezentați, împreună cu ardeleanul A. P. Bănuț, în subcapitolul „Umorul dialectal”, parte totuși a secvenței majore „Tendința națională” („Istoria...”, p. 601-640).

Un medalion distinct îi alocă Gh. Cardaș într-o antologie-studiu, cu o situație în contextul literaturii europene: „Ca și Mistral la francezi și Taras Șevcenco la ucraineni, poetul a vrut să introducă în literatura românească poemele plastice ale dialectului din provincia care l-a născut”¹³⁾. Alteori critica literară remarcă acele dialectalisme de ordin lexical îndeosebi, care depun mărturie despre originalitatea unui scriitor¹⁴⁾.

În unele situații, rostirea regională este concurată de interferența cu o altă limbă¹⁵⁾ sau, mult mai frecvent, cu arhaismele. Varietățile istorice ale limbii române sunt depozitate în lucrări lexicografice, dar confirmate de contexte diagnostice doar în lucrările literare sau în vorbirea din vechile provincii românești. Eliminarea unor cuvinte din fondul patriarhal, de origine latină, și substituirea cu elemente din alte limbi au condus la polemici între criticii și istoricii literari¹⁶⁾. De asemenea, profesorii de limba și literatura română au protestat față de absența din programele școlare, la un moment dat, a subcapitolului dedicat arhaismelor¹⁷⁾.

Scriitorii din Basarabia/Republica Moldova depun mărturie despre vechimea idiomului românesc în general și a subdialectului moldovean în special. O analiză din perspectivă pur științifică, legitimată de instrumentarul dialectologiei și al istoriei limbii, nu ne permite să utilizăm limbajul specializat decât în numele principiului care promovează respectarea proprietății termenilor. Altfel spus, nu ne este îngăduit să afirmăm că în stânga Prutului se vorbește limba moldovenească, întrucât statutul impus de conținutul semantic al termenului *limbă* nu are acoperire în manifestarea concretă a idiomului în spațiul respectiv. Nici măcar despre dialect nu se poate vorbi, știut fiind că limba

română prezintă patru astfel de ramificații teritoriale: dacoromâna, aromâna, meglenoromâna și istroromâna. Abia în zona subdialectelor (moldovean, muntean, bănățean, crișean și maramureșean) identificăm datele idiomului ilustrat de vorbitorii din Republica Moldova, identice în proporție covârșitoare cu cele din dreapta Prutului.

O probă indubitabilă de prelucrare la nivel artistic superior a resurselor lingvistice românești este literatura pentru copii a lui Spiridon Vangheli, într-adevăr „scriitor al copilului universal”. Am consultat cu atenție două din scrierile lui – „Guguță și prietenii săi” (Chișinău, Editura „Turturica”, I-II, 1994) și, respectiv, „Tatăl lui Guguță când era mic” (idem, 1999) – și am operat o analiză contrastivă minimală, așezând alături „Dicționarul explicativ al limbii române” (2012), glosare de arhaisme și regionalisme tipărite la București și, pe de altă parte, „Dicționarul moldovenesc-românesc” al lui Vasile Stati din 2003¹⁸⁾. Consecința era previzibilă: lexicul din proza lui Spiridon Vangheli este curat românesc, cu câteva particularități mai degrabă de ordin fonetic (nivel al limbii monoplan, deci fără legătură cu semantica). Un singur exemplu: cuvântul-fanion „cușmă” (celebra căciulă a lui Guguță) este întâlnit și în poeziile lui Vasile Alecsandri, și în dicționarul lui Vasile Stati. El nu-l amintește pe autorul poeziei „Peneș Curcanul” (scrisă în 1877), cu versul „Și cușma pe-o ureche”, ci pe Sadoveanu, Creangă și Negruzzi²⁰⁾.

Literatura pentru copii²¹⁾ aparținând lui Spiridon Vangheli merită cu prisosință să facă parte din manualele de limba și literatura română destinate ciclului elementar, dar și primelor clase de gimnaziu. (Noi înșine am așezat-o în proiectul de manual pentru clasa a III-a, deus în anul 2002²²⁾.) Avem în față un scriitor de primă mărime, a cărui valoare este certificată de cel mai îndreptățit și mai exigent critic – micul cititor.

BIBLIOGRAFIE ȘI NOTE

1) „Tot un fel de arhaisme sunt și unele cuvinte regionale pe care limba literară nu le-a acceptat, chiar dacă mai sunt folosite în graiurile rustice. Unii caută și prin folosirea unor astfel de termeni, pe care nu-i aud în mod normal din gura cunoscuților, să se arate culți; de exemplu, în Muntenia, renunță la *curte* și zic *ogradă*, cuvânt păstrat numai în nordul țării” (Al. Graur, *Limba literară*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979, p. 23; înlocuirea virgulei cu punct și virgulă după cuvântul „culți”, precum și anularea virgulei de după cuvântul „curte” ne aparțin).

2) „Introducerea unor elemente neliterare în emisiunile fără caracter artistic este regretabilă, căci unii ascultători le pot considera modele demne de imitat. [...] Activitatea de curățire a limbii a fost dintotdeauna practică de scriitorii satirici. Să ne aducem aminte numai de Caragiale, care, punând în gura eroilor săi pronunțări ca *ampotrofag* în loc de *antropofag*, *cremenal* pentru *criminal* și așa mai departe, a contribuit din plin la eliminarea acestor formații inculte” (Al. Graur, *Regionalisme și forme corupte*, în „România literară” din 10 oct. 1968, apud idem, „Puțină gramatică”, II, București, Editura Academiei R.S.R., 1988, p. 137.)

3) „Parcuregând eposul popular românesc, suntem surprinși cum în unele motive apar cuvinte arhaice rare, cu totul particulare, greu de înțeles astăzi”. „...limbajul, înșesat cu astfel de termeni, devine evocativ, iar ca sonoritate – discursiv” (Gheorghe Vrabie, *Retorica folclorului*, București, Ed. „Minerva”, 1978, p. 54-55). Folcloristul dă exemple din colinde sau din variante ale „Mioriței” (*agesturi* „aduse de apă”, *circus* „cleric”, *a gomăni* „a șopti” etc.).

4) Într-un studiu privind biografia unei personalități a mediului romano-catolic, sunt transcrise nume de persoane cu varianta rezultată din felul „cum erau rostite în comunitate (în ceangăiește)”, între paranteze: „Giurgi (Geogi), Martin (Moarcin), Dumitru (Demeter), Anton (Zonci), Iojă (Iuzi)” (Emil-Ioan Robu, *Biografia deputatului catolic Ianoș Robu (1812-1889) din Săbăoani, la 200 de ani de la naștere*, în „Buletin istoric”, nr. 13 (2012), Iași, Editura „Presa Bună”, 2013, p. 50).

5) Sintagma aparține lui Al. Dima, adeptul „localismului creator”, și susține idei precum aceasta: „Salvarea culturii și deci a literaturii constă în actul ei de infrastructurare, de «autohtonizare a culturii românești»” (Marin Bucur, *Istoriografia literară românească*, București, Ed. „Minerva”, 1973, p. 564).

6) Nicu Kanner, *50 de ani de teatru (IV)*, în „Pro Saeculum” (Focșani), anul XII, nr. 5-6 (89-90), 2013, p. 100.

7) Nicolae Cârlan, *Ciprian și Iraclie Porumbescu*, Suceava, Ed. „Lidana”, 2012, p. 98. Este reprodus dialogul cu supraveghetorul de la Casa Memorială „Ciprian Porumbescu” din Stupca, județul Suceava, depozitar al graiului bucovinean.

8) Artur Gorovei, *Cimiliturile românilor*, București, Ed. „Eminescu”, 1972, p. 448; ghicitoare pentru bostan/dovleac.

9) „Comediile d-lui V. Alexandri (*sic!*) – pline de spirit, însă pline partea cea mai mare și de imoralitate, cele mai multe apoi prea local scrise, amestecate cu grecește, cu armeneste, cu ovreește, cu nemțește, cu rusește, în fine adeseori un galimatias peste puțință de a fi înțeles de Românii de dincoace de Carpați” (A. C. Cuza, în Mihai Eminescu, *Opere complete*, Iași, Editura „Librăria românească”, 1914, p. 363). Sunt exemplificate creații care încalcă mai mult sau mai puțin rigorile lingvistice și sunt adăugate referiri critice la piesele de teatru ale altor dramaturgi ai vremii, minori, cum ar fi „comediile [...] d-lui M. Millo, care [...] în frivolitate întrec încă și pe ale d-lui Alexandri”, sau „comediile fără de spirit și mai cu seamă fără de legătură ale d-lui Pantazi Ghica, pline de fraseologie francesă” (*ibidem*).

10) „Din scrupul dialectologic, se preferă azi perifriza: versuri «în grai bănățean»” (C[ornel] R[obu], în *Dicționarul scriitorilor români, R-Z* (coord., M. Zăciu, M. Papahagi, A. Sasu), București, Ed. „Albatros”, 2002, s.v. *Vlad-Delamarina, Victor*).

11) G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura „Minerva”, 1982, p. 640. Tacit, am eliminat virgulele dinaintea conjuncției *că*, subordonatoare, care introduce cele două complementive directe, și am adăugat un *i la să ști*, pentru a semnala conjunctivul cu valoare de imperativ. De asemenea, am pus o virgulă după *acu*, care încheie o unitate explicativă. În studiu amplu pe care Gabriel Țepelea l-a publicat în 1970, „Literatura în grai bănățean. George

Gârda și alți continuatori ai lui Victor Vlad-Delamarina”, catrenul este reprodus fără niciun semn de punctuație interior: „Și dac-un viac ci-i lăuda/Să știi că și atunșia/Ca și acu ț-oi arăta/Că tot Bănatu-i fruncea” („Studii de istorie și limbă literară”, București, Ed. „Minerva”, 1970, p. 284.) și am suprimat cuvântul *tu* de după *viac*.

12) Preferăm notația *Gârda* (nu *Gîrda*, cum apare la G. Călinescu), prezentă în teza de doctorat a lui Gabriel Țepelea.

13) Gh. Cardaș, *Poezii și profesorii Ardealului până la Unire (1808-1918)*, București, Editura Librăriei „Universala Alcalay”, [1936], p. 469.

14) Despre Ioana Postelnicu, s-a scris că o caracterizează „o vorbire ardelenescă autentică” (Dumitru Micu, *Scurtă istorie a literaturii române*, București, Editura IRIANA, 1995, p. 173).

15) Cf. Speranța Pascu, *Casa Șvarț*, în „Cetatea literară”, anul III, vol. VI, nr. 7, iul. 1942, p. 105: „Septamuna asta zilele date [...]. Înțelegem luni *pi telefon*” (vorbitoare de limbă germană) și „Ci avere o fucut Șvarț, grozav! Ții minte, o plicat din Basarabia făr'un ban” (româncă din Iași).

16) Un caz cunoscut este cel al disputei dintre Eugen Lovinescu și Garabet Ibrăileanu, cu punct de plecare în următoarea precizare a mentorului de la „Zburătorul”: „Întrebuințând cuvinte ungurești ca: *mântuire, tăgăduire, biruință, făgăduire, neam* etc. în locul romanicelor: *salvare, negație, victorie, promisiune, popor* etc., sunt scriitorii ce-și închipuie că scriu o limbă mai autentic românească” („Istoria civilizației române moderne”, vol. II). „Vechea discuție din jurul acestei propozițiuni” (termenul este generalizat de E. Lovinescu la nivelul oricărui enunț, inclusiv fraza) a produs o comparație plastică a criticului literar despre cuvintele vechi din limbă: „Când zic «purtând ȋtari, sunt oameni ce se cred mai neași români» nu înseamnă că voi să împiedic pe cele zece milioane de țărani români de a purta ȋtari” (E. Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane*, I, București, Ed. „Minerva”, 1981, p. 210; tacit, am eliminat virgula dintre subiectiva „Când zic... și regenta ei, „nu înseamnă”, deși în secvența mai largă acest semn de punctuație închide o unitate sintactică explicativă.)

17) În 1982, a fost elaborată una dintre cele mai revoluționare programe analitice pentru clasele V-VIII, cu numeroase aspecte demne de laudă, dar și cu unele omisiuni. „Neavenită ni se pare și suprimarea totală [...] a *arhaismelor*, care ar fi trebuit lăsate împreună cu *neologismele*, ca în vechea programă, fiind vorba de categorii de cuvinte a căror definire se face în funcție de vechimea în limbă” (Liviu Chiscop, *Propuneri privind predarea noțiunilor de vocabular în clasele gimnaziale*, în „Limbă și literatură”, vol. III, 1983, p. 419).

18) Vasile Stati, *Dicționar moldovenesc-românesc*, Chișinău, f.e., 2003. Despre inutilitatea acestei cărți au scris toți comentatorii de bun-simț. (Faptul că nicio editură nu și-a oferit egida pentru pseudodicționarul unui pseudointelectual e un argument al caracterului neștiințific trădat de conținutul celor 346 de pagini.)

19) Daniel Drăgan, dar și Vasile Iosif, colegi cu Nicolae Labiș la Școala de Literatură „Mihai Eminescu”, vorbeau despre căciula, pitorească, a „albatrosului” autohton.

20) Vasile Stati, *op. cit.*, s.v.

21) Un cunoscut autor de manuale pentru clasele I-IV, Vasile Molan, propune atașarea adjectivului „mici”, socotit redundant, dar util pentru a decupa din cuprinsul literaturii pentru copii în general acel sector adresat elevilor din învățământul primar (*Literatura pentru copiii mici*, în „Limbă și literatură”, anul LI, vol. I-II, 2006, p. 112-114; articolul nu dispune de bibliografie).

22) Proiectul se dorea continuarea ciclului de manuale de limba română pentru clasele I-II, realizate împreună cu Ioan Surdu și tipărite de Editura ALL în anii 2000 – „Abecedarul” – și 2001. Comisia Națională de Evaluare a acordat un punctaj mai mult decât onorabil pentru conținut, dar a fost nevoită să cedeze în fața unui proiect depus de o altă editură, cotate cu un punctaj modest, pentru abordarea didactică. Din păcate pentru noi, colectivul respectivei edituri a oferit un preț de cost sub nivelul întregii piețe editoriale, ceea ce i-a adus propulsarea în linia proiectelor admise...

23) Textul avându-l în centru pe Nică al Basarabiei dispunea de recomandări didactice concrete: în „Îndrumarul învățătorului” – auxiliar care însoțea manualul –, am propus fragmente din interviul pe care Spiridon Vangheli mi l-a acordat, la 5 iulie 2002, în apartamentul din Bacău, odată cu autografe pe câteva din cărțile lui. Acum ar trebui să atașăm un CD cu secvențe audio din acest interviu, la a cărui greutate vor contribui vocile lui Grigore Vieru, Nicolae Dabija ori Vasile Tărățeanu.